

Українське бароко та європейський контекст. - К.: Наукова думка, 1991. - С. 90-95.

12. Свенціцька В.І., Сидор О.Ф. Спадщина віків. Українське мистецтво XVI-XVIII століть у музейних колекціях Львова. - Львів: Каменяр, 1990. - 70 с.

13. Степовик Д. Історія української ікони X-XX століть. - К.: Либідь, 1996. - 436 с.

14. Степовик Д. Старовинна гілка національної культури // Віче. - 1995. - №4. - С.117-125.

15. Сурмай І. М. Українська етнічна ментальність та особливості становлення духовності бароко (друга половина XVII – перша половина XVIII століть). Дис. канд., філ. наук: 09.00.08 - К., 1994.

Микола БЕНДЮК

Гутне віконне скло

Скло – речовина, яка відрізняється світлопроникністю, блиском, світлозаломлюючою властивістю, стійкістю до різноманітних рідин, значною твердістю, але разом з тим – крихкістю, як єдиною не бажаною властивістю. Всі ці функції роблять скло речовиною, що служить мистецьким цілям, з якою не зрівняється ніякий інший матеріал.

Як свідчать наукові праці різних періодів, ще в античний період люди навчилися виготовляти віконне скло. З самого початку нашої ери на території сучасної Сирії широко використовувалась технологія виготовлення скла за допомогою складувної трубки. Проте існує думка, що в цей же час скло виготовлялося методом лиття, яким користувалися для виготовлення листового скла великих розмірів. До наших днів збереглося скло з римських будинків розміром 30х30 см, а археологічні дослідження показали, що в куполах Помпеї було скло ще більших розмірів – 100х70 см, товщиною 13 мм. В X-XII століттях розвиток склоробного виробництва в Західній Європі був пов'язаний з діяльністю ордену монахів-бенедиктинців, котрі в певному розумінні були „хранителями” знань та вміння ремісників античної епохи. В монастирях виливали кольорове скло, з якого виготовляли вітражі в кафедральних костелах.

Друга половина X ст. залишила пам'ятки, які переконливо свідчать про існування в Київській Русі вже сформованого склоробного виробництва. Значний розвиток у виготовленні емалі, скла, мозаїки і полив на декоративній кераміці спричинив бурхливий будівельний рух, що розгортався по містах однієї з наймогутніших держав Європи – Київської Русі. В наступні століття, аж до середини XIII ст., склярство освоївши техніку видування, поширюється ще більше. XI-XII ст.ст. – це період розквіту перегородчастих емалей. Емалевих виробів такого рівня Європа того часу не знала. В розділі трактату Теофіла про емалі ми знаходимо багато технічних подробиць і повідомлення, що матеріалом для емалей служило звичайне кольорове скло.

Емаль – це забарвлене, мало прозоре скло. Майстри на výroбах з міді, срібла чи золота робили для прикрашання неглибокі ямки або напаявали перекручений дріт (виїмчаста та перегородчата емаль), в які насипали потовчене кольорове скло, розведене водою. Ця пастоподібна маса закріплювалась на металі плавленням на вогні.

Полива – розплавлена кольорова скломаса, що використовувалась для глазурування керамічних плиток, яка в різних орнаментальних поєднаннях товстим шаром покривала поверхню виробу. Декоративні кахлі та культові писанки й брязкальця за технологією виготовлення та оздоблення теж належали до склоробного виробництва.

Із прикрас, що виготовлялися в давньоруський період, найбільш поширені намиста зі скла і пасти. Паста – подібний до скла, але матовий і непрозорий матеріал. Масивні циліндричні намистини виготовлялися технікою витягування і ліплення тугоплавкого скла. Золотисті та сріблясті намистини складаються з трьох шарів: накладена на серцевину фольга, закріплена тонким охоронним шаром наплавленого скла.

Ще однією з прикрас були браслети, їх носили на лівій руці по кілька штук жінки, дівчата і навіть діти. Виготовлялись як дешевші – круглі в перерізі, гладенькі – браслети, так і коштовніші – спірально кручені з кількох джгутів. Дуже часто готові браслети покривались різнобарвними, малопрозорими скляними масами, що збільшувало їх кольорову гаму. Яскравим підтвердженням розвитку склоробного виробництва в Київській Русі є трактат XI ст. падернборнського пресвітера Теофіла „Трактат про різні мистецтва”. Теофіл віддає належне високому мистецтву руських емальєрів. Він починає трактат переліком країн, які прославились в різних мистецтвах. Русь завдяки своїм виробам з емалі зайняла в його списку друге місце після Візантії.

Удар, якого в XIII ст. завдало давньоруській культурі татарське нашествя, призвів майже до повного припинення склярського виробництва. Центр склоробного виробництва пересунувся на північ та захід. Цікаві в цьому відношенні окремі згадки у волинсько-галицькому літописі. Літописець відзначає високі якості галицьких емалей і згадує про застосування кольорового скла під час будівництва холмської церкви.

В документах XV-XVI ст.ст. українські склоробні майстерні називаються „гути”. Назва „гута” походить від німецького слова „Hutte”, що означає будинок, в якому знаходиться скловарна піч. Скляне виробництво виникло на нашій території давно і досягло досить високого рівня раніше, ніж з’явилося чужомовне слово „гута”. В Центральній та Західній Європі XVI-XVIII у ст.ст. термін „гута” набув міжнародного характеру. Так, чеські та польські склоробні виробництва того часу носять назву „гути”. Гутним називається таке скло, яке набрало закінченого вигляду біля скловарної печі, де різними прийомами обробляється гарячий матеріал.

В архівних згадках з XV-XVI ст.ст. ми не знаходимо вказівок про організацію склоробного виробництва. Про нього пишуть, як про давно існуюче, загальновідоме. Це дає підстави стверджувати, що гутний

промисел був відомий задовго до цього періоду. Гути були підприємствами, які потребували особливого устаткування, виробничих і житлових приміщень і певної спеціалізації робітників. Склороб не міг бути самостійним виробником. Крім заготівлі лісу на паливо і переробки деревної золи на поташ, склярство вимагало вміння формувати і випалювати глиняні тиглі для варіння скла, змішувати сировину і добре володіти різноманітними прийомами видування. Кожен з цих видів роботи виконувався окремими категоріями майстрів. Так, наприклад, за підтримуванням полум'я в печі стежили спеціалісти-опалювачі, яких тоді називали шулярами, окремо працювали робітники, що випалювали поташ. Отже, на гутах вже існував поділ праці, що характеризує їх як мануфактури.

Майстри-гутники не осідали постійно на одному місці. Вони перекочувували разом з гутами, часто організовували нові підприємства у віддалених областях. Для потреб скловаріння, на паливо й виробництво поташу винищувався навколишній ліс. Через кілька років майстерня ставала неприбутковою у зв'язку з необхідністю привозити дрова з віддалених ділянок. Виробництво перекочувало на інші місця, а там, де була стара гута, залишалася вільна від лісу і придатна для хліборобства ділянка землі, на якій селилися навколишні селяни. Ці місця часто носили назви, які походили від попередніх промислів на цих землях: „гута”, „буда” – підприємство, що виробляло тільки поташ, „майдан” – ділянка, яка залишилась після вирубування лісу на поташ та опалювання.

Поташна продукція була важливою сировиною для мануфактурного виробництва Англії, Шотландії, Нідерландів, Франції та ганзейських міст. Сировина з вмістом калію використовувалась у XVI ст. не лише для виробництва скла, а й для вибілювання тканин та виготовлення миючих засобів.

Використавши в значній мірі ресурси своїх держав, європейські промисловці звернули увагу на схід, в тому числі і на Волинь з її величезними лісовими ресурсами і зручним географічним положенням та густою сіткою доріг і річок, що були важливою ланкою сплавного шляху до Балтійського моря.

Найбагатшими власниками лісових ресурсів на Волині були князі Острозькі. В їхніх лісах зосереджувалися попельні буди. Більшість документів свідчить, що виробництво попелу на Волині було зорієнтовано на оптового покупця – „справця королівських лісів Корони Польської” Станіслава Граєвського. Між ним і власниками лісів найчастіше виступає посередником і організатором доставки попелу до портів луцький міщанин – купець Батько Мисанович.

У 60 – 70-х роках XVI ст. на Волині виробляли не поташ, а сировину з вмістом калію дещо нижчої якості – сфальцьований попіл (смальцюг). Для його виробництва в регіонах поширення твердолистяних порід (берест, ясен) будувались виробничі комплекси по переробці деревини на попіл – буди. Ці комплекси складали: „ізби” або „гридні”, там, де мешкали працівники, називалося „шофи”; місце, де зберігався напівфабрикат – попіл – називалося „фальба”. Дерево, призначене

Гутне віконне скло

для спалення, складалося у „гурби” і повинно було повністю згоріти, не залишивши обвуглених шматків у попелі.

До асортименту виробів кожної гуті входив посуд і віконне скло. Майстри, які спеціалізувались на виготовленні віконного скла, називалися оболонниками або блонниками. Термін „оболоня” походить від оболонки тваринного міхура, який бідніші верстви населення розтягували на віконних рамах замість скла. Пізніше спрощене слово „блонь”, „блони” стало назвою власне самого віконного скла.

Про поширення гутного виробництва на території Острозщини можемо судити з топонімічних назв населених пунктів та прилеглих урочищ. Скловаріння в основному було зосереджене в південній частині району, яка межує з Тернопільською та Хмельницькою областями. Найближчий топонім до Острога знаходиться біля с. Межиріч – урочище Гутисько. Між селами Точивики, Дерев'янче та Новомалин знаходилось село Гутисько, спалене під час Другої світової війни. Урочища біля цих населених пунктів теж носять назви пов'язані з виробництвом скла: Гутисько, Підгутисько, Майдан. Село Галівка теж має урочище Під Гутю. Біля села Теремне знаходиться поселення Майдан – Журин, біля нього луг Оболоня. Потрібно наголосити що загально прийнятне значення назви «Оболонь» як залитий сінокіс, може відноситися до урочищ з такою назвою в селах Бродів та Вельбівне. У випадку з урочищем біля Теремного назва Оболоня (а не Оболонь), походить від давньої назви віконного скла, тим більше, що поряд знаходиться поселення з назвою Майдан. Зовсім поряд на території Хмельницької та Тернопільської областей, зустрічаються села з назвами що залишилися від давніх скляних промислів: Нове Гутисько та Старе Гутисько Білогірського району; Руська Гута, Стара Гута та Майдан Шумського району; Стара Гутиська та Нова Гутиська Ізяславського району. Чим ближче ми будемо просуватись до Кременця та Почаєва, тим частіше будемо зустрічати топоніми, пов'язані з виробництвом гутного скла. Маємо і документальні згадки, наприклад, Гутище – Суразьке Шумського району згадується в 1775 р., належало до містечка Сураж. (Словн. Геогр., ст. 595.)

Гута являла собою низьку складену з каменю на глині піч, в якій в керамічних горшках плавилось скло. Друга, що була з'єднана з плавильною, була відпалююча піч, в якій готовий виріб нагрівався майже до розм'якшування, щоб цим компенсувати напруження в склі.

Найважливішим робочим інструментом склодува була його видувальна труба. Це порожниста металева трубка довжиною 1-1,5 м, на одну третю довжини обшита деревом, на її закінченні вставлений латунний мундштук. Користуючись трубкою, майстер набирає з печі розплавлене скло, видуває його в форму і формує. Для цього йому ще потрібні металеві ножиці для відрізання скляної маси і прикріплення її до трубки, довгі пінцетоподібні кліщі з металу для витягування і формування скляної маси, для нанесення тиснених прикрас, а також дерев'яна ложка для розрівнювання набраної скломаси. Попередньо відформоване з допомогою цих інструментів

скло відсікають від трубки і несуть в випалювальну піч. Слід, що залишився від трубки, зтирають за допомогою шліфування.

З поширенням гут в XVI ст. скляні шибки (оболони) почали входити в практику народного житлового будівництва. Невеликі скляні кружальця діаметром в 10-20 см вставлялись безпосередньо в дерев'яну чи глинобитну стіну сільської хати. Віконні шибки виготовлялись так званим „лунним способом” і були відомі ще в давньоруський період. Видувши спочатку банку зі скла, майстер підносив трубку догори і швидко обертав її навколо поздовжньої осі. Під дією сил ваги і відцентрової сили банка набирала вигляду приплюснутої посудини з великим круглим дном. Цю посудину розрізали горизонтально за допомогою гарячої скляної нитки і кількох крапель води. Відділена таким чином нижня частина заготовки мала форму плоскої чаші. На кам'яній чи залізній поверхні в камері відпалу вона набирала плоского, трохи хвилястого вигляду, а стінки її загинались характерним бортиком.

Набуло більшого поширення скло для вікон міських будинків, замків, церков та монастирів. Щоб заскрити великий отвір, з'єднували за допомогою свинцевої решітки велику кількість дрібних плоских скелець. Крім округлих скляних дисків, в збірному вікні XVI ст. з'являються обрізні багатокутні елементи. Шибки цих форм відзначаються вільними лініями і відхиленнями від сухих геометрично точних обрисів, вікно набирало вигляд орнаменту. На іконах, що були написані в Острозі, ми бачимо такі вікна, взяті художниками із архітектурних споруд, які їх оточували. Павло Алепський під час подорожі по Україні у 1654 році захоплювався „великими серце радуючими” вікнами. Його записи вказують на існування візерунчастого різнокольорового вітражу.

У XVIII ст. гуті почали виготовляти скло більшого розміру, було освоєно видування скла „халявним” методом. Майстер видував величезний пузир і, розмахуючи складувною трубкою як маятником, формував з нього видовжену банку. Трубка разом з халявою досягала 2,5 м довжини. Щоб майстер міг маневрувати виробом, споруджували дерев'яний міст і виривали перед ним глибоку яму. Півкруглі кінці застиглої халяви відрізалися, а утворений таким чином рівний циліндр розрізали повздовж, підігрівали до розм'якшення на плоскій плиті в печі та розгортали в лист. Видування великих халяв було дуже складною справою. Невдачі відбивалися на заробітку майстра, якому платили „від халяви”.

Високо цінувалися цілі листи скла. Лист мав розмір 15х16 вершків, тобто 67х71 см. Найходовішими були півлистові і чвертьлистові шибки, які одержували, мабуть, не розрізуванням цілих листів, а виготовляючи малі халяви.

Скляний посуд XVI-XVII ст.ст. надзвичайно мало дійшов до нашого часу; справа в тому, що в середньовічній техніці варіння скла важливу роль відігравав скляний брухт. Додаючи до суміші сировини скляний брухт, добивалися прискореного плавлення маси. Часто не досить вміло підібрану суміш взагалі неможливо було довести до в'язкого

Гутне віконне скло

стану без певної кількості в ній готового скла. У зв'язку з цим мандрівні продавці скла скуповували або вимінювали на готовий товар пошкоджене скляне начиння і здавали гутам.

У XIX ст. техніка українських гут почала занепадати, технологія виготовлення сильно відставала від виробництва скла на заводах. Гути, які додержувались старих методів роботи, не змогли витримати конкуренції машинної техніки. Занепад гут був неминучим ще й тому, що в районах зосередження гутних промислів нещадно винищувались ліси.

СТИЛІСТИКА ВІКОН

Романські та давньоруські вікна

Романська архітектура на територію Західної Європи прийшла на зміну античній в XI-XII століттях. Київська Русь запозичила стилістику побудови вікон через посередництво Візантії, хоча на територію західної її частини архітектурні форми надходили і безпосередньо із країн Західної Європи. Вікна романської архітектури мали значні розміри і розміщувались на великій висоті, під самою стелею. Для романської архітектури характерні вузькі аroachні вікна з широким двохстороннім відкосом, чітко виділенні пороги, часом зустрічались вікна з прямою перемичкою. Вертикальний імпорт у вікнах вирішувався у вигляді колони і мав багато прикрашену капітель.

Вікна в готичній архітектурі

Готична архітектура виникла в XII ст. на півночі Франції. Це єдиний стиль, який не базується на досягненнях античної архітектури. В сакральному готичному будівництві зверталась увага в основному на освітлення приміщень і його безпосередній вплив на людину. Готичне вікно має велику площу, яка пропускає велику кількість світла в приміщення. Віконні отвори розміщувались між пілонами на всю ширину простору між ними. Арка міняє свою форму, стає стрільчатою, широке вікно, як правило, розділяється кам'яними імпортами, які зверху закінчуються складними геометричними фігурами. В пізній готиці форма вікна витягується і загострюється, в ньому залишається головний імпорт з фігурами найрізноманітніших форм і розмірів, що відповідають характеру будинку (Троїцька церква Межиріцького монастиря, Богоявленський собор в Острозі). В католицьких храмах із західної сторони фасаду, зазвичай, знаходиться розеточне вікно круглої форми, рисунок якого заповнюється кам'яними центрострімкими стовпчиками – імпортами. Скло в розеточних вікнах використовувалось кольорове: бордове, темно-синє, темно-зелене, жовто-червоне. Величезні вітражі, з'єднані між собою олов'яними поясами, що підкреслювали та створювали своєрідний рисунок, мали величезний вплив на віруючих. Вікна в готиці були частіш за все закриті віконницями. Дерев'яні віконниці мали рамочну конструкцію і складалися з вертикальних дощок, оброблених рубанком. Заскленням верхньої частини вікон і встановленням в нижній частині частково засклених віконниць досягалось одночасно і освітлення приміщень, і

Готичні вікна

Вікна Ренесансу

захист від негоди, і провітрювання. Фурнітура вікон мала просту форму, віконниці вішались на довгі металеві петлі, які виконували також і конструктивну роль. Петлі одягались на штирі, вмонтовані безпосередньо в камінь.

Вікна періоду Ренесансу

Ренесанс – новий стиль, що базувався на відродженні античного мистецтва, інша його назва звучить – “Відродження”. Нові досягнення відрізняють будинки, побудовані в дусі нового часу. В архітектурі домінує статичність та рівновага прямокутних форм. Віконні ніші були за своїми розмірами та пропорціями тісно пов’язані з виглядом будинку. В ранній період вони вінчались арками, які поступово були витіснені прямокутними формами.

В період пізнього Ренесансу обрамлення вікна мало надвіконний карниз, на якому зазвичай встановлювався прямокутний, арочний, трикутний або сегментний щити, які створювали фронтон.

В архітектурі ренесансу віконний отвір був розділений горизонтальними та вертикальними імпостами, кам’яними або дерев’яними. Новим елементом стала дерев’яна рама, яка вставлялась у підштукатурений отвір або в кам’яну раму.

В палацах і замках епохи Ренесансу вже використовувалися вікна з віконницями, які відчинялися. Верхня більша частина вікна освітлювала внутрішній простір. Нижня, в більшості випадків менша частина вікна, служила для провітрювання і закривалася віконницями, які захищали інтер’єр від чужих очей. Наступним етапом розвитку вікна стало закриття його нижньої частини. Внаслідок цього віконниці перетворилися лише в засоби захисту.

Закриття вікон було вже достатньо розповсюджене, що забезпечило можливість дивитися з приміщення на вулицю. В період пізнього Ренесансу скляні пластинки різалися у формі шести-і восьмикутників, що було обумовлено новою технологією виробництва скла. Вікна, які мали кам’яну раму, склилися прямо в камені. Дерев’яна конструкція найчастіше виготовлялася з сосни або дуба зі збереженням натурального кольору дерева.

Дерев’яні вікна з цього часу і до кінця XIX ст. виготовлялися з використанням великої кількості фурнітури. На коробці були петлі, які мали опорні щитки грушоподібної форми, закріплені стрічковою фурнітурою в місцях з’єднання конструкції. На віконницях були прямокутні і кутові петлі, зачепи і підкладки під зачепи. В епоху Ренесансу петлі вже вставлялися безпосередньо в конструкцію, а після закриття вікна вони були зовсім непомітними.

Фурнітура зазвичай фарбувалася олійною фарбою, але часом оброблялася дорогими металами: золотом, сріблом, оловом. В цей період використовували також бронзові сплави для молоточків, віконних ручок та гачків. Декоративні ґрати продовжували виготовляти з металевих прутів, але вже круглої форми, що замінили готичний квадрат. Металеві прuti в ґратах з’єднувалися хомутами і закінчувалися зображенням тварини або маскарона

людини, а також листків аканту. Ще одним методом оздоблення стає карбування та позолота.

Вікна архітектури періоду бароко

На початку XVII ст. в європейській архітектурі широке розповсюдження набув стиль бароко, який порушив одноманітність ренесансного стилю і вніс в архітектуру принцип динамізму. Складне переплетення форм і чергування по-різному зігнутих кривих створює враження безкінечності простору і безперервності руху. Найсильніше впливає фантазія майстрів на форми порталів та вікон. Порівняно з періодом Ренесансу, вікна стають помітними елементами будинків, мають різноманітні форми та по-різному обрамлюються.

В архітектурі і далі домінує конструкція вікна з перехрещеними імпостами, виготовленими з однакових профілів. В деяких конструкціях барочних вікон немає імпостів і їх роль беруть на себе стики віконниць, прикритих заслінкою, що є прообразом штупових вікон. Для виготовлення конструкцій дерев'яних вікон використовувались доступні сорти деревини. Для будівництва шляхетських приміщень та церков використовували деревину дуба, а для інших будівель – сосну (іноді ялину, піхту). Деревина в основному не фарбувалася, а для боротьби з шкідниками оброблялася природною живицею. Для фурнітури використовувались ті ж матеріали, що й в епоху Ренесансу. Новим матеріалом бароко стала латунь, яку отримували за допомогою лиття. Функціонально фурнітура почала ділитися на з'єднуючу (петлі), закриваючу (засув, шпінгалет) і захищаючу (металева арматура).

Вікна архітектури періоду класицизму

Архітектура класицизму виникла у Франції у XVIII ст. Майстрів надихнула архітектура Італії періоду античності. Митці, перенасичені неспокійними формами пізнього бароко (рококо), оголосили класицизм архітектурою французької монументальності. Цього вони досягли за допомогою композиції, що базувалася на основних геометричних формах та об'ємах, таких, як куб та куля. Характерною рисою стає портик з колонами, який сильно виділяється на фасаді об'єкту.

Збільшується використання двостулкових вікон, з'єднаних спільним карнизом, прикрашених штукатуркою та багатим ліпленням. Особливо цінними серед архітектурних доповнень є прикраси на вікнах, порталах, балконах. Улюбленим прийомом облаштування вікна є головний карниз. Крім продовговатих вікон, стали частіше використовуватися вікна нового типу із заокругленими кутами у верхній частині.

Література

1. Рожанківський В. Українське художнє скло.- К.,1959.
2. Тищенко О. Р. Історія декоративно-прикладного мистецтва України (XIII-XVIII ст.ст.). - К., 1992.
3. Пура Я. Наш край у назвах. - Рівне, 2002.
4. Кравченко В. Попіл і золото // Старожитності. - 1994. - Число 5-6.
5. Окно: из прошлого в будущее // Особняк. - 2001-2002. - 4(23).